

===== Ablonczy Bálint =====

/// Málnási kisasszony segít Hebe Kohlbrugge és a holland reformátusok erdélyi támogató akciói 1989 előtt¹

„Málnási kisasszony. Hebe Kohlbruggénak ezt a »konspiratív« nevének sok erdélyi lelképásztor ismeri. Játékos társításból keletkezett. A kommunista diktatúra éveiben, a rossz közellátás éveiben Erdély szerte kapni lehetett az élelmiszerüzletekben a borivók által kevésbé kedvelt gyógyvizeket, a Szent György-fürdői Hébet és a málnásfürdői málnási vizet. És mert a 60-as, 70-es években egymás tájékoztatása többnyire postai úton történt, lehetőleg nyílt levelezőlapon vagy képeslapon – és virágnyelven! –, szinte önként adódott, hogy Jeffrauw Hebe Kohlbruggét Málnási kisasszony néven emlegettük. Igazolja ez a név az előszóban elhangzó másik nevet: kis összeesküvések nagy mestere.”²

A „kis összeesküvések nagy mestere” Magyarországon a legszűkebb református egyházi körökön kívül ismeretlen, 2016-ban elhunyt Hebe Kohlbrugge a hidegháború idején is létező kelet–nyugati felekezeti szolidaritás fontos szereplője volt. Több évtizedes munkájával sokat tett azért, hogy a Vasfüggöny mögé szorult protestánsok – így a magyarországi és erdélyi reformátusok – érezzék: nem mondtak le róluk, erkölcsi és akár anyagi támogatásra is számíthatnak nyugati hittestvéreiktől. Tette ezt úgy, hogy a létező szocializmus realitásait nem ismerő holland kortársai számára egyszerre lehetett „vörös” (amiért szóba állt a diktatúrák állami és egyházi vezetőivel, s egy ideig még a Szovjetunió és a szocialista tábor kirakatintézményeként szolgáló keresztény szervezetnek is tagja volt), illetve „antikommunista” (amiért a hivatalos egyházi vezetéseket megkerülve, egyszerű lelkészekkel, hívekkel alakított ki a legalitás

1 == A tanulmány a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és a Károli Gáspár Református Egyetem „Vallásgyakorlás mint kulturális ellenállás” című kutatási együttműködése keretében készült.

2 == Kohlbrugge, 2008: fűlszöveg.

határán mozgó kapcsolatot). Hebe Kohlbrugge pályája jó példa arra, hogy még a biztonságos Hollandiában is mennyi dilemmával szembesült, aki kapcsolatot szeretett volna építeni közép-kelet-európai hitsorsosaival, hogyan kellett egyensúlyozni az „ahogy lehet” szellemében: a célt soha nem szem elől tévesztve, de alkalmanként kompromisszumokat kötve. A holland segítő 1949 után tulajdonképpen azokkal a kérdésekkel szembesült, mint kevésbé szerencsés helyre született kortársai, akik a rendszerrel való totális szembenállás, a szovjet uralom alóli gyors felszabadulás lehetetlenségét belátva igyekeztek megőrizni a számukra fontos értékeket, rítusokat, közösségeket.

Közép-Európában, így Magyarországon is, nemrégiben zárult le egy nagyszabású, a szocialista korszak „kulturális ellenállását” vizsgáló kutatási projekt. Azon 1989–1990 előtti magatartásformák, egyéni és közösségi gyakorlatok feltérképezéséről van szó, amelyek jelentősen árnyalják a kommunista diktatúra alatti, „ellenállás vs. kollaboráció” ellentéppárral leírt életstratégiákat. Ezen kutatások megerősítik azt a hipotézist, hogy a „kulturális ellenállást” nem feltétlenül egy adott/konkrét személy egész magatartását átható elvként, hanem az egyébként a diktatúra mindennapjaihoz alkalmazkodott egyének egyes életterületeinek jelenségeként kell értelmeznünk. Azaz például egy különben minden hivatalos elvárásnak megfelelő pedagógus ragaszkodhatott a templomba járáshoz, egy feladatait jól ellátó gyári mérnök pedig esetleg nem volt hajlandó belépni az MSZMP-be és szavazni a „választásokon”, miközben egyébként semmilyen más, ellenzékinek minősíthető magatartást nem tanúsított. A kutatási projekt eredményeit összegző fontos kötetben³ a „kulturális ellenállás” irodalomban, képzőművészetben, tömegkultúrában jelentkező jelenségei mellett sok szó esik az egyházi vonatkozásokról is. Arról, hogy a rendszerrel frontálisan nem konfrontálódó egyének és közösségek miként ragaszkodtak a vallásgyakorláshoz, a hit közösségi megéléséhez akkor is, ha ez számukra akár hátránnyal járt.

Dolgozatunk e „kulturális ellenállás” egyházi-vallásos dimenziójának egy szeletével foglalkozik: arra a szellemi és anyagi segítségre vagyunk kíváncsiak, amelyet a hatvanas évek végétől holland reformátusok nyújtottak erdélyi magyar hittestvéreiknek. Ezt a folyamatot a különféle holland diakóniai testületekben évtizedeken át vezető szerepet betöltött Hebe Charlotte Kohlbrugge tevékenységén keresztül mutatjuk be. Kohlbrugge három szempont miatt is érdekes számunkra: tevékenysége a protestánsok által is lakott szocialista országok majd’ mindegyikére kiterjedt, de különlegesen mély kapcsolata a csehszlovákiai protestánsok mellett az erdélyi magyar reformátusokkal alakult ki. Másodsorban nagy részben az ő szervező-ösztönző munkájának köszönhetően negyedszázad alatt többtucat református teológus tanulhatott Lengyelországban, Magyarországon, Romániában és Csehszlovákiában,⁴ akik nemcsak a „létező szocializmus” valóságát tapasztalhatták meg, de hazatérve elkötele-

3 = = Apor–Bódi–Horváth–Huhák–Scheibner (szerk.), 2018.

4 = = Kohlbrugge, 2008: 171.

zetten munkálkodtak ezen országok megsegítésén is. Kohlbruggének döntő szerepe volt annak kiharcolásában, hogy 1968-tól egészen 1986-ig holland teológusok, fiatal lelkészek (jellemzően házaspárok) tölthettek el egy-két tanévet a kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézetben. Ők kiválóan megtanultak magyarul, s hazatérésük után jelentős részük aktívan segítette magyarországi, illetve erdélyi hitsorsosait. Végül Charlotte Kohlbrugge „katalizátorszerepe” miatt is fontos számkra: noha 1976 és 1986 között Magyarországon tiltónévjegyzékben szerepelt, a magyar állambiztonsági jelentések tanulsága szerint meghatározó szerepe volt a Magyarországra, illetve Romániába érkező holland református ösztöndíjasok kiválasztásában, felkészítésében, illetve a segélyosztás koordinálásában. Kohlbrugge magyarországi és romániai magyar reformátusokkal kialakult kétszintű – a hivatalos egyházvezetéssel tiszteletteljes, ámde felületes, illetve a megbízhatónak ítélt lelkészekkel intenzív-segítő – kapcsolattartása, az általa (is) közvetített segítség jól kiegészítette a hetvenes, de különösen a nyolcvanas évekre kiterjedt magyarországi Erdély-járó mozgalom tevékenységét. Ezt a szervezett keretekkel soha nem rendelkező, roppant sokszínű öntevékeny társadalmi szerveződést eddig alig vizsgálták, pedig a rendszer hivatalos antinacionalista ideológiája miatt különösen érzékeny „Erdély-kérdésben” sokakat (fővárosiakat, vidékieket, középosztálybelieket, munkásokat, egyetemistákat, különféle színezetű ellenzéki és környezetvédő mozgalmakhoz kötődőket, vallási közösségeket stb.) megmozgatott.⁵ A kulturális-szociális segítséget többé-kevésbé szervezett keretek között Erdélybe csempészők meggyőződésünk szerint leírhatóak a „kulturális ellenállás” fentebb már vázolt fogalmával. Az Erdély-járás jelentőségét aligha lehet túlbecsülni: nélküle a későbbi Magyar Demokrata Fórum nemzetpolitikáját,⁶ a demokratikus ellenzék kisebbségi jogvédő tevékenységét és az 1989-es romániai forradalmat követő magyarországi szolidaritási hullámot sem lehet megérteni.

Rendkívül sokfélék lehettek persze a rendszeres Erdély-járók motivációi, nem kizárólag nemzeti vagy felekezeti szolidaritásból gyógyszert, élelmiszert, könyvet szállítók lépték át rendszeresen a határt. Utóbbiak mellett – a mozgalomban részt vett – Bárdi Nándor kisebbségkutató megkülönböztette még az üzletelőket, a rokonlátogatókat és a turistákat. (Ezek a körök természetesen sokszor át is fedhették egymást. Az üzletelőknek is lehettek rokoni kapcsolatai, és a rokonlátogatók is kigazdálkodták hiánycikkek eladásával a vonatjegyek árát. A gazdasági érdekek, a családi-rokonsági szolidaritás, a küldetéstudat, a kíváncsi érdeklődés sokféle motivációja befolyásolta a kapcsolatokat kiépítőket, fenntartókat.⁷) Tanulmányunkban most elsősorban a hollandiai támogatásra, az annak továbbításában szerepet vállaló, de Erdélybe segítséget önerőből is szállító református csatornákra összpontosítunk.

5 = = A magyarországi mozgalom vázlatos fogalmi háttérét, áttekintését és jelentősebb csoportjait lásd Ablonczy, 2020.

6 = = Az erdélyi utak világképformáló erejére és aktivizáló hatására lásd például Für, 2007: 217–220.

7 = = Bárdi, 1992: 86.

Nehéz felmérni, hogy mennyien vehettek ebben részt. Az egyik legtevékenyebb, 1988–89-re már többszáz embert mozgató budapesti csoport, az Erdélyt Támogató Egylet (ETE; később Transcar Alapítvány) vezetőjének visszaemlékezései szerint csak Budapestről öt református gyülekezet segítette adományaival rendszeresen ennek az egy segítőhálózatnak a munkáját. (Az ETE amerikai, svédországi, németországi emigráns magyarok pénzügyi segítségére is számíthatott.⁸)

A református egyházban elkötelezett lelkészek és világiak, illetve a gyülekezetek persze önállóan is alakítottak ki erdélyi segélyezési csatornákat. Közös volt bennük, hogy nagyban támaszkodtak a holland reformátusok támogatására. Az 1984-től Budapest-Törökőrön szolgáló Czanik Péter például holland nyelvtudását is hasznosítva az egyik kisebb kálvinista felekezet, a Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt (Szabad Református Egyház) segítségének „logisztikusa” volt: a parókiájára érkező tartós élelmiszert, gyógyszereket gyülekezetének fiataljai, illetve a Rajk László Szakkollégium diákjai és más közgazdasági egyetemi hallgatók csempészték át erdélyi címekre. Kolozsváron Kozma Endre és Dobri János, Marosszentkirályon Adorján Kálmán, Marosvásárhelyen pedig Fülöp G. Dénes (Vártemplom) és Juhász András (Szabadi út) parókiája volt a végállomás. Czanik Péter lelképásztor visszaemlékezése szerint 1988–1989-ben összesen 280 (egyenként kb. 20–30 literes) hátizsáknyi, java-részt holland forrásból származó adományt vittek át Romániába.⁹ Hasonló, csak már a hetvenes évekre visszanyúló, a holland segélyezőt a magyarországi elosztóközponton keresztül az erdélyi címzettekkel összekötő láncolatra emlékezett vissza Victor István hejcei lelképásztor, akinek kapcsolati hálója főleg az egykori erdélyi Bethánia-mozgalomra terjedt ki.¹⁰ Azt pedig már Zalatnay István idézte fel, hogy a romániai helyzet rosszabbodása miatti magyarországi aggodalmat és a nyugati segítőszándékot érzékelő egyházi vezetés (Tóth Károly püspök-zsinati elnök) 1988 elején kisebbségi referenci pozíciót hozott létre a református Zsinat külügyi osztályán, s erre a munkára őt kérték fel. Az ide érkező (korabeli árfolyamon többmillió forintnyi deviza) segítség jelentős részét szintén holland reformátusok biztosították.¹¹

E példák is bizonyítják: amennyiben a Magyarországról Erdélybe irányuló segítségnyújtás református egyházi szálait vizsgáljuk, a holland segítség kérdése döntő fontosságú. Ezen belül pedig meghatározó volt az egyik (2004-ig létező, aztán más egyházakkal egyesült) legnagyobb holland kálvinista felekezet, a Történelmi Református Egyház (Nederlandse Hervormde Kerk) részéről különfajta pozíciókban a Közép-Kelet-Európába irányuló diakóniai munkát több mint negyed évszázadon keresztül meghatározó Hebe Kohlbrugge. Személyét maguk a „kedvezményezett”, esetünkben az erdélyi reformátusok is megkerülhetetlennek tartották. Ahogy azt

8 == Koenig, 2000: 6–7, 9.

9 == Czanik, 2019.

10 == Victor, 2019.

11 == Zalatnay, 2019.

halálakor az Erdélyi Református Egyházkerület hivatalos lapjában megállapították: „Nekünk, erdélyieknek különösen nagy szolgálatot tett személyesen is, majd az általa »mozgósított« 81 református teológiai hallgató útján is sokszorosán áttörte a vasfüggönnyt. Saját vallomása szerint ezek a ma már 60-as, 70-es éveikben járó »fiatalok« az ő családja. Ennél népesebb, gazdagabb családot aligha látni! Hebe Kohlbrugge és »családja« Közép- és Kelet-Európa-szerte számtalan kapcsolatot épített a holland református egyház között és a vasfüggöny »innenső« oldala között. Ezek fokozatosan ma is élő gyülekezeti partnerséggé bővültek.”¹²

De ki volt Hebe Kohlbrugge, akitől 102 éves korában bekövetkezett halálakor Hollandia és a Közép-Kelet-Európa több országára kiterjedő „családja” búcsúzott? A hívő református családból származó Kohlbrugge (dédnagyapja a neves teológus, Hermann Friedrich Kohlbrugge) a középiskola, majd egyéves ápolónői kurzus után au pair lányként dolgozott Angliában Winston Churchill unokaöccsének családjánál. Németországba egyházi munkatársakat képző tanfolyamra ment, de saját bevallása szerint a hitleri Németországra is kíváncsi volt.¹³ Kapcsolatba került Martin Niemöllerrel és a német Hitvalló Egyházal; egyházi munkája miatt 1938-ban rövid időre le is tartóztatták, s csak a berlini holland követ közbenjárására engedték szabadon.¹⁴ Kohlbrugge elhagyta a náci Németországot, de a náci Németország nem engedte el őt: Hitler 1940 májusában az első világháborúban semleges Hollandiát is elfoglalta. A náciizmust már korábban megtapasztaló fiatal lány aktívan bekapcsolódott az ellenállásba: az emigrációba kényszerített holland kormányval való kapcsolattartást, illetve annak visszatérését előkészítő Ordedienst (rendfenntartó szolgálat)¹⁵ hírszerző szervezetének tagjaként mikrofilmeket csempészett Svájcba. Egyik ottani kapcsolata a később az Egyházak Világtanácsát vezető holland teológus, Willem Visser 't Hooft volt. Noha erről Kohlbrugge visszaemlékezéseiben nem beszél részletesen, csoportjának brit kapcsolatai lehettek, hiszen 1944-es lebukásakor Kohlbruggénél az angolok által hamisított igazolványt találtak.¹⁶ (Saját bevallása szerint a papírban rögzített hamis névnek, tökéletes német nyelvtudásának és fedőtörténetéhez való ragaszkodásának köszönhető, hogy csak rövid ideig tartó büntetésre ítélték, és 1945 januárjában kiszabadult Ravensbrückből.)

A háborús évek során szerzett konspirációs tapasztalatok, a totális diktatúrával szembeni elkötelezettség, és a hatékony kapcsolatépítési képesség Kohlbrugge egész 1945 utáni életét meghatározta. Még egy szempontot, a helyes és lehetséges cselekvés közötti feszültséget kell számba vennünk a Kohlbrugge jellemét formáló tényezők közül. Egész életében foglalkoztatta, hogy mit kell tenniük a keresztényeknek, ami-

12 == Juhász, 2017: 225.

13 == Kohlbrugge, 2008: 14–15.

14 == Uo. 23.

15 == A holland ellenállás szervezetéről, területi eloszlásáról, kapcsolatairól lásd Bentley, 2006.

16 == Kohlbrugge, 2008: 44.

kor nemcsak a hitsorsosait elnyomó diktatúrákkal, de saját egyházuk értetlenségével is meg kell küzdeniük. Visszaemlékezésének egyik kulcsmomentuma, amikor ezt a dilemmát beszéli meg egy illegális genfi útja során a huszadik század egyik legnagyobb hatású református teológusával, Karl Barthtal. *„A minket szorongató kérdés igazából az volt, hogy szabad-e egy maroknyi egyháztagnak olyan véleményt formálnia és ezt közzétennie, amely messze meghaladja azt, amit a hivatalos egyház megfogalmazott. Barth véleménye ez volt: »Persze! Hivatalos egyházi fórumoktól világszerte csak félgazságokat tartalmazó, erőtlen és csupán részben kötelező érvényű döntéseket lehet várni. Jaj lenne az egyháznak, ha nem lenne olyan szabadcsapata, amely – anélkül, hogy szakítana az egyházzal – vállalja annak felelősségét, hogy az általa önállóan megvizsgált kérdéseket helyes megvilágításban állítsa a gyülekezet elé.« Ez a válasz akkor is érvényes volt és ma is az.»¹⁷*

A Hollandiának sok szenvedést okozó német megszállás ellenére Hebe Kohlbrugge a második világháború után nemcsak a német néppel való kibékülés lehetőségét kereste, de segítséget is igyekezett vinni a szovjet megszállási zónába kerülteknek. Ott, a kelet-németországi Hallében mondta neki egy lelkész azokat a szavakat, amelyek a közép-kelet-európai protestánsok mottójául is szolgálhattak: *„Nem csomagot kérünk. Ti magatok jöjjetek, mert a személyes találkozás a fontos. Szükségünk van arra, hogy legyen, akivel a mi dolgainkról beszéljünk. De nem úgy, hogy ti mondjátok meg, mit tegyünk. Az igazi segítség az, ha valaki meghallgat, és velünk együtt gondolkodik.»¹⁸*

A háború után Kohlbrugge előbb egyéni szűkebb akciók keretében, majd egyháza megbízásából már szervezettebb módon igyekezett kapcsolatot tartani a Vasfüggöny mögé került protestánsokkal. 1957-ben segített megszervezni a holland történelmi református egyház segélyszervezetét, majd 1961-ben az Utrechttben székelő Egyetemes Diakóniai Tanácsnál (Generaale Diaconale Raad) kezdett dolgozni – az addiginál hierarchikusabb munkaviszonyt azzal a feltétellel vállalta el, hogy folytathatja a kelet-európai segítőprojekteket.¹⁹ Ugyanebben az esztendőben vett részt először a Keresztyén Békekonferencia (КВК) egyik rendezvényén Prágában,²⁰ nem sokkal később a szervezet hollandiai titkárságának vezetését is elvállalta. Hebe Kohlbrugge lépését a keleti egyházakkal nagy nehezen kialakult kommunikációs és segélycsatornák megőrzésének, bővítésének szándékával magyarázta. *„Tudatában voltam annak, hogy nem voltam egyéb, mint sakkfigura a keleti rezsim sakktábláján. De még ha a legjelentéktelenebb gyalog is voltam, ott voltam. Az is világos volt ugyan-*

17 == Uo. 38–39.

18 == Uo. 61.

19 == Uo. 73.

20 == Az 1958-ban létrejött Prágai Keresztyén Békekonferencia a Szovjetuniót és a szocialista táborot támogató keresztény szervezet volt, amelynek oéljai között szerepelt a „haladó” egyházi körökkel folytatott párbeszédén keresztül a nyugati országok közvéleményének befolyásolása.

akkor, hogy a keleti kormányok előzékenyek próbáltak lenni ezekkel a kis sakkfigurákkal. Mivel a konferencia hollandiai titkársági teendőit magamra vállaltam, már kissé »kövérebb« parasztnak számítottam, s ennek megfelelően mozgásterem is kicsivel nagyobb lett.»²¹

Ekkortájt jutott el először Magyarországra: 1963-ban Bartha Tibor tiszántúli püspök, zsinati elnök meghívására részt vett egy balatonfüredi lelkészi találkozón, ami előtt a „mérges püspök azt mesélte a konferencia résztvevőinek, hogy a CIA küldött minket, a lelkészek éppen ezért megbíztak bennük”. Innen származott ismertsége a hollandul jól beszélő Szabó Dezső kálozi lelkésszel, akit később magyarországi útjain rendszeresen felkeresett,²² s akin keresztül több alkalommal magyarországi lelkészeknek segítséget juttatott, illetve hollandiai utazásokat szervezett. Hebe Kohlbrugget nemcsak Bartha Tibor, hanem más, vele kapcsolatban álló református lelkész-hálózati személy is megvádolta titkosszolgálati kapcsolatokkal. „Zempléni” például ezt jelentette 1979-ben az akkor Magyarországon beutazási tilalom alá eső holland diakóniai munkásról: *„Hebe Kohlbrugge a holland »belbiztonsági szolgálat« (binnenlandse veiligheidsdienst) régi munkatársa. Ő maga beszélt el 1965-ben egy Hollandiában látogatást tett magyar egyházi küldöttségnek, hogy a német megszállás idején az illegalitásban működő holland hírszerzésnek dolgozott. Azt már nem mondta, de nyilvánvaló, hogy kötődése a szervezethez később is megmaradt. Miután megbízhatóságához nem fér kétség, igen nagy a befolyása. Amikor a Kereszttyén Békekonferencia hollandiai regionális bizottsága a 60-as évek elején valamilyen rendezvényt tartott, annak nemcsak a teljhatalmú szervezője volt, de még a holland sajtó képviselői is nála jelentkeztek és tőle kérdezték, mit szabad közölni.»²³* Utóbbi vád rendszeresen megjelent, például amikor „Zempléni” a Kohlbrugge által magyarországi ösztöndíjra javasolt, Debrecenben tanuló holland teológusok helyi kapcsolati hálójáról jelentett.²⁴

Csomagok eljuttatása, hollandiai utak megszervezése mellett Hebe Kohlbrugge tevékenységének leglátványosabb és legmaradandóbb eleme az ösztöndíjas teológusok Vasfüggöny mögé juttatása volt. A lehetőségek kiharcolásában nem kis ügyesség-ről tett tanúbizonyságot, s támaszkodhatott a KVK-szerepvállalása miatti, a szocialista országok hatóságainál élvezett bizonyos respektusára – legalábbis eleinte, míg a csehszlovákiai bevonulás miatt 1970-ben másokkal együtt el nem hagyta a szerve-

21 = Kohlbrugge, 2008: 83.

22 = Uo. 153–154.

23 = ÁBTL 3.1.2. M-40917/1. 17. Jelentés, 1979. január 15.

24 = Például ÁBTL 3.1.2. M-40917/1. 13. Feljegyzés, 1975. november 5.; ÁBTL 3.1.2. M-40917. 135. Feljegyzés, 1977. július 3. Illetve lásd még ÁBTL 3.1.2. M-41835. 238. Jelentés, 1979. május 16. *„Mivel [Jos Kleemans és Antja Koelewijn holland ösztöndíjasok] eleve rejtett szándékkal és előítéletekkel jöttek, ezért nem is lehetett őket megnyerni, levelezésükből kitűnt, hogy szoros kapcsolatban álltak Kohlbrugge [sic!] kisasszonyával, aki az ellenünk folyó egyházi aknamunka egyik fő irányítója.”*

zetet. Az első fecske a Prágába 1963-ba kiutazott Ton van den Beld teológus volt, akinek tanulási lehetőségét a Kohlbruggevel jó viszonyt ápoló, a KBK-ban aktív Hannes de Graaf teológus intézte el a KBK alapító elnökével, Josef Hromádkával. A fiatal holland lelkészjelölt prágai kulturális sokkját jól jellemzi alábbi véleménye: *„Hamar felfedeztem például, hogy a marxizmus és a szocializmus a holland diákok között népszerűbb, mint cseh kollégáik között.”*²⁵

Hebe Kohlbrugge feltett szándéka volt, hogy az Egyetemes Diakóniai Tanács támogatásával az ösztöndíjprogramot más országokra is kiterjeszti. Ehhez jó apropót szolgáltatott, hogy 1967 szeptemberében a KBK Bukarestben tartott ülésére a már említett Hannes de Graaf társaságában utazott el. Előtte levelet írt mind a nagyváradi (Papp László), mind a kolozsvári püspöknek, de választ egyik helyről sem kapott. Végül fogta magát, és egyszerűen felhívta telefonon a kolozsvári püspöki hivatalt, ahol számára is váratlanul kapcsolták Nagy Gyula püspököt. Arra a kérdésre, hogy bukaresti találkozó után a kis holland delegáció felkereshetné-e a kolozsvári reformátusokat, a válasz annyi volt: „Willkommen, willkommen.” Visszaemlékezésében a holland diakóniai munkás a választ kevésbé Nagy Gyula túlradó szívélyességének, mint a váratlan helyzet miatti idegességének és gyenge német nyelvtudásának tudta be.²⁶ Végül a találkozás létrejött, a hollandokat nagy pompával fogadták Kolozsváron, ám a részletekre igen érzékeny és a szocialista világot már jól ismerő Hebe Kohlbrugge felfigyelt egy igen árulkodó jelre: a kolozsvári vacsorán a mellette ülő lelkész elkérte tányérjáról a maradék hússzeleteket, és megette. *„Természetesen nekiadtam, de ilyet azelőtt még sosem tapasztaltam. [...] Minél inkább ünnepeltek minket, annál inkább erősödött bennünk az érzés, hogy velünk itt kergetnek”* – emlékezett évtizedekkel később. *Azt az érzést, hogy színjáték folyik, meg erősítette számára Juhász István viselkedése is. A kolozsvári teológia professzora, neves egyháztörténész már a KBK prágai találkozásjáról jól ismerte Kohlbruggét, de úgy tett, mintha számára teljesen idegen lenne. Megértvén, hogy egyfajta konspirációs játék folyik, a holland sem reagált. Végül Juhász István nem sokkal elmenetele előtt oda-súgta ismerősnek: „Kérem, jöjjenek el jövőre is.” Ezen az úton dőlt el az, hogy holland teológushallgatók tanulhatnak majd Kolozsváron. Miután vendéglátóik az út utolsó napjaira felengedtek, Hannes de Graaf megkérdezte Tepeş Hoinărescu megyei vallásügyi felügyelőt, hogy erdélyi magyar református teológiai hallgatók diákok nem jöhetnek-e Hollandiába, Utrechtbe tanulni. Lehetőség volna ösztöndíjat folyósítani számukra, a Stipendium Bernardinumot.²⁷ A bürokrata felfortyant, hogy miért mindig*

25 = = Kohlbrugge, 2008: 106.

26 = = Kohlbrugge, 2008: 129.

27 = = A német származású, vagyónát a holland gyarmatokon szerző Bernard Daniel 1761-ben alapítványt tett az utrechti egyetemen pfalzi és magyar református diákok megsegítésére. A Stipendium Bernardinum ma is létezik, támogatásával az elmúlt két és fél évszázadban többszáz magyar református teológushallgató tanulhatott a neves egyetemen.

csak Keletről Nyugatra? Kohlbrugge elbeszélése szerint felismerte: itt nem a kommunista, hanem a román válaszolt, aki sértőnek érzi, hogy a Nyugatnak mindig jobbnak kell lenni a Keletnél. „»Jó, akkor mi jövünk Nyugatról Keletre.« »Azt már nem hiszem« – válaszolta Hoinărescu. »De bizony ezt fogjuk tenni!«” Végül Kohlbrugge erősködésére kézfogással pecsételték meg az alkut.²⁸ Valószínűsíthető, hogy a nyugati állampolgárok kolozsvári tanulásáról, egyáltalán, a holland és az erdélyi magyar reformátusok mégoly szerény kapcsolatfelvételéről nem egy megyei vallásügyi felügyelő döntött. Ezzel együtt a történet jól mutatja Kohlbrugge személyes nexusok kiépítésére, merészségre és helyzetfelismerésre épülő stratégiáját.

Hazatérve Hannes de Graaf és Hebe Kohlbrugge azonnal nekilátott, hogy a kolozsvári tartózkodásra vállalkozó holland teológust találjon az utrechti egyetemen. Hamarosan sikerrel is jártak. A frissen végzett Henk van de Graaf vállalkozott az akkoriban igen furcsának ható kiküldetésre: „*Én elmondtam, hogy esküvő előtt állok, nincs kedvem itt hagyni Sallyt. Mire de Graaf professzor megkérdezte, hogy leendő feleségem is teológiát tanul, ugye? Felvetette, hogy mehetnének ketten Kolozsvárra, és Sally is haladhatna tanulmányaival. Így már rögtön más volt a helyzet, visszamentem a nemzetközi segélyezési ügyekkel foglalkozó diakóniai bizottsághoz, amelynek Hebe Kohlbrugge volt a vezetője, ő mondta, hogy nektek el kell mennetek. Azzal érvelt, hogy a Vasfüggöny mögött nehéz az élet, az ottani magyarokat elnyomják, ezért nekünk kötelességünk segíteni őket, ez egy keresztyén feladat. Tudniuk kell, hogy együtt érzünk velük, közöttük kell élni egy ideig. [...] Májig emlékszem, ahogy egy [1968.] szeptemberi délelőtt, Kolozsvárra való megérkezésünk után álltunk Dávid Gyula teológiai rektor lakásának ajtaja előtt a Farkas utcában. Mi úgy tudtuk, hogy két megbízható ember van Kolozsváron, az egyik Juhász István teológiaprofesszor, a másik Dávid Gyula. [...] Hebe Kohlbrugge 1967-ben Kolozsváron járt, és felfedezte, hogy ez a két ember megbízható. Ott álltunk tehát Dávid Gyula előtt, s ő meglepetten csak annyit kérdezett: hogyan jöttetek be Romániába? Mire mi azt feleltük, vonattal. Akkor már kezdett mosolyogni, és beinvitált minket. Döcögősen indult a kolozsvári életünk, mert 29 napon keresztül nem tudtuk, hogy a harmincnapos turistavízumunk lejártával mi lesz velünk – vissza kell-e mennünk Hollandiába, vagy maradhatunk?*”²⁹

A van de Graaf házaspár számára meghatározó két év kezdődött el: nemcsak nyelvünket tanultak meg kiválóan, de az erdélyi magyar református közösséggel egész életüket meghatározó szoros kapcsolatot is kialakítottak. Kolozsvári tartózkodásuk egyben életre szóló leckét jelentett a létező szocializmusról, amelyben az áruhiánnyal, a lehallgatott lakószobával, a hatóságok packázásával is meg kellett küzdeniük. Erdélyi kapcsolataik olyan szorossá váltak, hogy kolozsvári tanulmányaik

²⁸ = Kohlbrugge, 2008: 130.

²⁹ = Van de Graaf, 2020. Henk van de Graaf csak névrokona Hannes de Graaf professzornak.

alatt számos gyülekezetbe hívták őket szolgálni. Hazatérésük után Hebe Kohlbrugge felkérésére Henk van de Graaf gyülekezeti szolgálata mellett bekapcsolódott a folyamatos erdélyi egyházat célzó segítségnyújtásba, amely az 1970.-es nagy erdélyi árvíz után szélesedett ki.

„Visszatérésem után bekerültem az úgynevezett Magyar Bizottságba, ami a történelmi és a szigorú református egyház közös testülete volt, az 1956-os forradalom után hozták létre. Aztán kiléptem belőle, mert a szigorú reformátusok azt akarták, hogy ne tárgyaljunk Juhász Istvánnal és másokkal, csakis az erdélyi református egyház vezetésével. Én meg mondtam, hogy ezt nem lehet, mert az egyház vezetése kapcsolatban áll a Securitatéval. Nem mondom, hogy rossz emberek, de bekapcsolt emberek mindannyian. Mondjuk Papp László Váradon borzasztó ember volt, pápább a pápánál. Megmondtam nekik, hogy nem ismerik az ottani helyzetet; ha segíteni akartok, azt csak csendesen lehet csinálni. Például egy szórványgyülekezet lelkészét motorbiciklivel közvetlenül kell támogatni, nem a püspökségen keresztül. A szigorú reformátusok képtelenek voltak ezt felfogni. Titkára voltam a testületnek, és kérték tőlem az adatokat, hogy ezentúl csak a püspökséggel fognak tárgyalni. Én meg nem adtam át az adatokat. Még egy vezető embert is utánam küldtek a parókiámra, hogy adjam át ezeket, de én oda vittem a kerti tűzhelyhez, mutattam neki, hogy ott égettem el minden erdélyi feljegyzésemet. Persze a valóságban nem tettem ilyet, hiszen történész vagyok.”³⁰

Henk van de Graaf visszaemlékezését alátámasztja egy román állambiztonsági jelentés, amely Hebe Kohlbrugge 1971. novemberi kolozsvári látogatása után készült. A diakóniai munkás holland teológusok és Tüski István, Hollandiában élő magyar református lelkész társaságában vitt pénzbeli támogatást az erdélyi árvízkárosultaknak. A „Csoma” fedőnevű ügynök nemcsak ezt a tényt, hanem azt is jelentette securitatés tartójának, hogy sok lelkészt meghívnak Hollandiába, sokan pedig autót és motorkerékpárt kaptak ajándékba. Az ügynök leszögezte: *„Az a gyanú, hogy ezek az ajándékok és meghívások tervezettek, szisztematikusan előkészítettek, és egyéni érdekeket szolgálnak.”³¹*

Visszaemlékezésében Henk van de Graaf egy fontos szempontra, a kelet-európai s így az erdélyi református közösségek támogatásakor szükséges konspirációra, alternatív csatornák kiépítésére hívja fel a figyelmet. A legalista holland egyházi nézőpont szempontjából teljesen érthetetlennek, szükségtelennek, sőt gyanús-nak tűnt az, ami Hebe Kohlbrugge, Henk van de Graaf és a létező szocializmust jól

30 = = Uo. 2020.

31 = = A jelentést idézi Buzogány, 2013a: 215.; van de Graaf erdélyi tartózkodásának állambiztonsági ellenőrzéséről lásd uo. 311–318. Itt jegyezzük meg, hogy Hebe Kohlbrugge és a holland reformátusok romániai megfigyelésének elemzése szétfeszítené tanulmányunk terjedelmi korlátait, de a kutatás egy következő fázisában erre is tervezünk sort keríteni. Az idézett kétrészes Buzogány-tanulmány mellett fontos adatokat tartalmaz még Molnár, 2009–2014; Jánosi, 2017.

ismerő többi aktivista számára kézenfekvő volt: a közép-kelet-európai protestáns egyházak felső vezetésében – azok állami kontrollja miatt – nem szabad megbízni. Közvetlenül a támogatókhoz kell eljuttatni a segítséget – akiktől viszont megint csak a biztonság érdekében nem lehet a más támogatási projektek esetében megszokott részletes adminisztrációt elvárni. Ez a konfliktus szétfeszítette az Egyetemes Diakóniai Tanácsot, ahonnan Hebe Kohlbrugge 1972-ben munkatársaival együtt távozott. Végül a Holland Egyházak Tanácsánál jött létre az új, közép-kelet-európai segélyezéssel foglalkozó szervezet, Európa Bizottság néven. Elnöke Hannes de Graaf lett, a munkában Kohlbrugge aktív szerepet vállalt, akárcsak Henk van de Graaf; a munkát gyülekezeti és alapítványi támogatások tették lehetővé.³² „A [kolozsvári] püspökség azt mondta, egy lelképásztornak nem szabad mopedet elfogadni, de képtelen volt ellenőrizni, hogy mi a helyzet egy eldugott székelyföldi faluban. Persze mi is figyeltünk arra, hogy a megbízható embereknek küldjük motorokat. Legalább negyven-ötven emberrel álltunk szoros kapcsolatban, ők megbízhatónak számítottak” – idézte fel stratégiájukat Henk van de Graaf.³³

Előfordultak persze olyan helyzetek is, amikor nem lehetett megkerülni az egyház hivatalos vezetését, már csak az adott projekt nagysága miatt sem. A „Sárdy” néven az állambiztonságnak jelentő debreceni lelkész 1977 áprilisában részletes tájékoztatást adott a vele baráti viszonyt ápoló Karl Heinz van Kootennel, az Európa Bizottság diakóniai igazgatójával folytatott telefonbeszélgetéséről. Eszerint az 1977. márciusi romániai földrengés után az Európa Bizottság a Református Világszövetséggel összefogva 200 000 német márkát gyűjtött össze a „kovásznai körzetben” megsérült 16 református templom, 15 gyülekezeti terem és két lelkészlakás javítására. Igaz, az összeget nem adták az egyházvezetés kezébe: van Kooten építőanyagokat vásárolt, azokat teherkocsikra rakatta, majd Bukarestbe repülve személyesen adta át az adományt a magyar református egyház püspökeinek.³⁴ A holland Európa Bizottság a román hivatalosság jóindulatát külön adományokkal, így például nagy értékű orvosi eszközökkel is igyekezett megszerezni,³⁵ ők cserébe elnézték nekik a magyar reformátusok támogatását. Az Európa Bizottság erdélyi aktivitása a magyar állambiztonságnak is feltűnt: a három nagy nyugat-európai protestáns segélyszervezetről szóló átfogó jelentésében „Zempléni” leszögezte, az Európa Bizottságban „különös érdeklődést mutatnak a nemzeti kisebbségek iránt, nyilván az ellentétek szításának [értsd: szocialista országok között – A. B.] a lehetőségét keresve”.³⁶

Akárcsak Henk van de Graaf, Kolozsvárról hazatérve Ida és Klaas Eldering is részt vállalt a Hebe Kohlbrugge által szervezett munkában. Elderingék 1972 és 1974

32 == Kohlbrugge, 2008: 119–120.

33 == Van de Graaf, 2020.

34 == ÁBTL 3.1.2. M-40857. 221. Feljegyzés, 1977. április 21.

35 == ÁBTL 3.1.2. M-40857. 332. Jelentés, 1978. március 26.

36 == ÁBTL 3.1.2. M-4097/1. 90. Feljegyzés, 1980. március 5.

között tanultak a kolozsvári teológián, majd Hollandiában nyomtatott énekeskönyveket és Bibliákat csempészték Romániába. Dobri János kolozsvár-kerekdombi lelkész és Juhász István teológiai professzor erdélyi látogatásaik során elmondták Elderingéknek, miből mennyire van szükség, és kiknek kell vinni az énekeskönyveket, a Bibliákat. A hollandok a következő utazások során szállították le a csomagokat, illetve mások segítségét is igénybe vették. *„Többezres nagyságrendről van szó, de egyszerre általában csak pár száz könyvet lehetett elrejtve vinni. Az emberek, akik vitték, sokszor nem is tudták, mi van a plusz pótkerékben! [...] A pénzügyi háttérrel az egyház diakóniai szervezete biztosította. A nagy szervező Hebe Kohlbrugge volt, és többszázan vettek részt a programban. Csempésztünk teológiai könyvet is, meg tudtuk magyarázni a határon, hogy kollégáknak visszük a köteteket. Főleg német, de kisebb részben magyar és angol köteteket is. Évente általában egyszer mentünk Erdélybe, mindig elmentünk Dobri Jánoshoz, Juhász Istvánhoz és néha Nagyenyeden Jakab Zsigához. Székelyudvarhelyen Hegyi Pista bácsit, Aranyosgyéresen Sógor Gyulát is felkerestük.”*³⁷

Fontos felismerés volt, hogy mivel Romániában minden magántulajdonban lévő írógépről évente mintát kellett adni a milíciának, szinte lehetetlen volt házilag sokszorosítani a különféle illegális egyházi, hitmélyítő irodalmakat. Ezért aztán – szintén Dobri János instrukcióinak megfelelően – az Eldering házaspár táskairógépet és indigót is csempésztett Romániába. Így jutott a fontos eszközhöz Molnár János, a partiumi Tamáshidán, majd Borossebesen szolgáló lelkész, aki később az erdélyi magyar szamizdat, az Ellenpontok szerzője is lett. (Az 1981–1982-ben Nagyváradon összesen nyolc alkalommal megjelent romániai magyar szamizdatot Tóth Károly Antal, Tóth Ilona, Ara-Kovács Attila, Szócs Géza és Keszthelyi András szerkesztette, a lapnak cikket adott többek között Tőkés László és Molnár János református lelkészek. Az *Ellenpontok* mások mellett Tamás Gáspár Miklós, Király Károly, Alexander Szolzsenyicin és Petri György szövegeit is közölte.) Akárcsak a magyarországi segítők, a holland reformátusok is gyakran vittek Romániában hiánycikknek számító gyógyszereket lelkészismerőseiknek.³⁸

A házaspár olyan jó kapcsolatot ápolt Hebe Kohlbruggével, hogy utóbbi felkérésére Klaas Eldering vele tartott, amikor 1975 januárjában Romániába, majd Csehszlovákiába utazott. Brünnsben találkoztak Kohlbrugge egykori ravensbrücker rabtársával, Eliška Komárková marxista történésszel, majd egy prágai ismerősénél szálltak meg. Kohlbrugge szerint utóbbinál érte a telefon, hogy rendőrségi kihallgatásra kell mennie.³⁹ Az útra őt elkísérő Klaas Eldering viszont úgy emlékezett, hogy több, a Charta '77-et aláíró cseh értelmiségivel, például Jakub Trojannal való találkoójukat követően rendelték be őket a prágai Belügyminisztériumba. A hosz-

37 = = Eldering, 2019.

38 = = Uo. Az *Ellenpontok* történetéről lásd Tóth, 2017.

39 = = Kohlbrugge, 2007: 118.

szas, feszült eszmecsere után (amelynek során Kohlbrugget és útítársát a helyi ellenzéki, illetve egyházi kapcsolataikról faggatták) mindkettejüket azonnali hatályal kiutasították Csehszlovákiából.⁴⁰

Két hónappal később Kohlbrugge ugyanígy járt a Magyar Népköztársasággal is. Később úgy vélte, magyarországi kitiltásának semmi köze nem volt a csehszlovákiai kiutasításhoz: szerinte egy (meg nem nevezett) magyarországi lelkipásztor – akivel korábban már volt egy heves összeütközése – feketítette be őt a hatóságok előtt. „Azután nem kaptam többé vízumot, még átutazót sem.”⁴¹ Kohlbrugge vékony dossziéja alapján nem tudjuk eldönteni, mi történhetett pontosan, mindenesetre elgondolkodtató a csehszlovákiai kitiltáshoz igen közeli időpont. A III / III-1-c alosztály által a tiltónévjegyzékbe való felvételről kiállított szolgálati jegy indoklásában mindössze annyi szerepel: „A Keresztyén Békekonferenciát ellenséges szándékkal támadja.”⁴² (Kétségtelen: Kohlbrugge 1970-ben a prágai tavasz eltiprása, Josef Hromádka lemondatása miatt és mert benyomása szerint a szocialista országok már nem párbeszédet, hanem aktív politikai támogatást vártak nyugati partnereiktől, kilépett a КВК-ból, és ezzel feloszlott a holland területi bizottság is.)⁴³ Hőszünk 1975 júliusában a hágai követségen csak Romániába szóló átutazóvizumot szeretett volna kapni, amit elutasítottak,⁴⁴ majd egy újabb szolgálati jegy kicsit részletesebben indokolta meg a kitiltás okát: „MNK és szocialista országokkal szemben ellenséges propagandát folytató egyházi személy. Magyarországi kapcsolataitól szerzett információkat nyugati egyházi lapokban elferdítve közli. Kapcsolatait engedély nélküli propagandaanyagok terjesztésére ösztönzi.”⁴⁵

Kohlbrugge még 1978-ban is megpróbálkozott Jugoszláviából Magyarországon át Ausztriába utazni, ám a röszkei határátkelőnél az átutazóvizumot a tiltónévjegyzék alapján megtagadták tőle.⁴⁶ Noha 1986-ban törölték a tiltónévjegyzékből („Ellenséges tevékenységére vonatkozólag újabb információkkal nem rendelkezünk”)⁴⁷, nincs nyoma annak, hogy Kohlbrugge ezután járt volna Magyarországon. Ő maga úgy

40 == Uo.

41 == Uo. 16o.

42 == ÁBTL 1.11.13 0019-381-8. 9. Szolgálati jegy tiltónévjegyzékbe való felvételre, 1975. március 10. A szolgálati jegyen szereplő pecsét szerint tiltónévjegyzékbe 1975. május 15-én vették fel a „misszionárius” (sic!) foglalkozású Charlotte Kohlbrugget.

43 == Kohlbrugge, 2008: 88.

44 == Uo. 10.

45 == ÁBTL 1.11.13 0019-381-8. 10. Szolgálati jegy tiltónévjegyzékbe, 1976. február 9. „Foglalkozása: apáca” (sic!).

46 == Uo. 13–16.

47 == ÁBTL 1.11.13 0019-381-8. 19. Szolgálati jegy tiltónévjegyzékből való törlésre, 1986. december 9. „Foglalkozása: szerzetesnő” (sic!).

emlékezett, hogy akkor sem jött, amikor a rendszerváltást követően jöhetett volna, mert barátja, Szabó Dezső már nem élt, és más korábbi ismerősei is elhunytak.⁴⁸

Noha Romániából nem tiltották ki, a nyolcvanas években az idősödő Hebe Kohlbrugge helyett javarészt már „családjának” tagjai, az egykor Kolozsváron tanult holland lelkészek jártak Erdélybe segíteni. A motiváció azonban hasonló volt; így vallott erről életrajza magyar fordításának 2008-as kolozsvári bemutatójára küldött levelében: „*Először is szögezzük le egyszerűen: amit tettünk, sem dicséretet, sem csodálatot nem érdemel, mert csak az történt, amit az 1Kor 12-ben így olvasunk: a test valamennyi tagja, noha sokan vannak, mégis egy test. Ha pedig a test egy, akkor mi, a tagok pedig egy Lélek által hozzá tartozunk, ugyanis egy Lélek által mi is mindnyájan egy testté kereszteltettünk, és akkor egyszerűen összetartozunk. Ha ezt az összetartozást nem vennénk komolyan, akkor a Szentleket nem vesszük komolyan. Ez nem vágyálom, hanem tény és való, s ezért, ha mi közéték mentünk, ez nem valamiféle szeretetszolgálatból történt, hanem egyszerűen azért, mert egymáshoz tartozunk. Márpedig ha az embernek a húga vagy a bátyja bajban van, elmegy felkeresni őt.*”⁴⁹

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.I.2. Munkadossziék

M-40857 „Sárdy”

M-40197 „Zempléni”

M-40197/1 „Zempléni”

M-41835 „Keresztes Péter”

I.II.13. Külföldiek Ellenőrző Osztály iratai

0019-381-8. Charlotte Kohlbrugge dossziéja

48 == Kohlbrugge, 2008: 161.

49 == Juhász, 2017: 228.

=== Hivatkozott irodalom ===

Ablonczy, 2020

Ablonczy Bálint: Szolidaritás és ellenállás. Református hálózatok erdélyi segítőakciói a hetvenes–nyolcvanas években. In *Hagyomány, Identitás, Történelem HIT 2019*. Szerkesztette Kiss Réka és Lányi Gábor. (Reformáció Öröksége, III.) Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet. (Megjelenés alatt.)

Apor–Bódi–Horváth–Huhák–Scheibner (szerk.), 2018

Apor Péter – Bódi Lóránt – Horváth Sándor – Huhák Heléna – Scheibner Tamás (szerk.): *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

Bárdi, 1992

Bárdi Nándor: Mi van az erdélyi hátizsákban? *Valóság*, 12. sz. 81–98.

Bentley 2006

Stewart Bentley: The Dutch Resistance and the OSS.

<https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/spring98/Dutch.html> (letöltés ideje: 2020. szeptember 1.).

Buzogány, 2013a

Buzogány Dezső: A református egyház vendégeinek és külföldi teológiai hallgatóinak megfigyelése Romániában, a 20. század második felében. I. rész. *Református Szemle*, 2. sz. 208–218.

Buzogány, 2013b

Buzogány Dezső: A református egyház vendégeinek és külföldi teológiai hallgatóinak megfigyelése Romániában, a 20. század második felében. Az ÁBSZ megfigyelési prioritásai. 2. rész. *Református Szemle*, 3. sz. 308–319.

Für, 2007

Für Lajos: „Föltrejönni rajban”. *Utak a Fórumba*. Budapest, Püski.

Jánosi, 2017

Jánosi Csongor: Romániai református elit a hatalom szolgálatában: Hírszerzés, pozitív befolyásolás, kapcsolatépítés a protestáns világszervezetek értekezletein az 1960-as években. *Pro Minoritate*, tavasz, 146–170.

Juhász, 2017

Juhász Tamás: In memoriam Hebe Kohlbrugge (1914–2016). *Református Szemle*, 2. sz. 225–229.

Koenig, 2000

Koenig, Helmut: *Civil kezdeményezések, magyarországi válaszok a romániai magyarság szociális problémáinak enyhítésére. A Transylvania Caritas Egyesület tevékenysége 1985–1999.* (Szakdolgozat. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola – Általános Szociális Munkás Szak.)

Kohlbrugge, 2008

Kohlbrugge, Hebe: *Kétszer kettő néha öt. Ingázó tanú Kelet és Nyugat között.* Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet.

Molnár, 2009–2014

Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium I–IV.* Nagyvárad–Kolozsvár, Partium–Kriterion.

Tóth, 2017

Tóth Károly Antal: *Egy szamizdat az életünkben. Az Ellenpontokról.* Kriterion, Kolozsvár.

==== *Interjúk* ====

Czanik, 2019

Interjú Czanik Péter nyugalmazott budapest-törökőri lelkipásztorral, február 15.

Készítette: Ablonczy Bálint.

Van de Graaf, 2020

Interjú Henk van de Graaf nyugalmazott holland lelkipásztorral, július 15.

Készítette: Ablonczy Bálint.

Eldering, 2019

Interjú Ida és Klaas Eldering nyugalmazott református lelkészekkel, május 16.

Készítette: Ablonczy Bálint.

Victor, 2019

Interjú Victor István nyugalmazott hejcei lelkipásztorral, március 18.

Készítette: Ablonczy Bálint.

Zalatnay István, 2019

Interjú Zalatnay Istvánnal, az Erdélyi Gyülekezet lelkészével, február 13.

Készítette: Ablonczy Bálint.

Kulcsszavak

=====

ellenkultúra, határon túli magyarok, református egyház

***/ Miss Málnási Helps:
Transylvanian Support Projects
Initiated by Hebe Kohlbrugge and
Members of the Reformed
Churches of the Netherlands
before 1989 /***

From the late 1950's, Hebe Kohlbrugge, a faithful member of the Dutch Reformed Church and a resistance fighter during the Second World War, set up a network to help the Protestant communities behind the Iron Curtain. In my paper I focus on the relationship she built with the Hungarian Reformed Church in Romania. Thanks to her efforts, from 1968 to 1986 each year a couple of young Dutch theology students were allowed to study and live in the Hungarian-speaking Protestant seminary of Kolozsvár/Cluj-Napoca. After their return, these former scholarship-holders became members of the solidarity web animated by Kohlbrugge. They smuggled medication, cultural items (Bibles, psalm books) to Transylvania. Based on Kohlbrugge's memoir, studies, Hungarian State Security Archives material and interviews I outline the links between Hungarians (from Hungary and Romania) and Dutch Protestants as well as the broader political context.
